

Natura 2000 na Śląsku - propozycje i kontrowersje

O europejskim systemie ochrony przyrody noszącym nazwę sieci NATURA 2000 pisaliśmy w "Dzikim Życiu" już kilkakrotnie, przedstawiając główne założenia tego projektu, stan prac nad wytypowaniem w naszym kraju obszarów mających wejść w skład sieci oraz problemy i kontrowersje związane z tą kwestią. Ponieważ zaczynają się nieco konkretyzować sprawy związane z typowaniem poszczególnych ostoj NATURY 2000 w poszczególnych miejscach kraju, chcielibyśmy poświęcić nieco uwagi propozycjom ostoj zgłoszonym z terenu województwa śląskiego.

Pracownicy Instytutu Ochrony Przyrody Polskiej Akademii Nauk z Krakowa od jakiegoś czasu gromadzili niezbędne dane i opracowywali propozycje dotyczące obszarów mających być elementem polskiej części sieci NATURA 2000. Sformułowali oni wstępne propozycje dotyczące ostoj w całej Polsce, określone szczegółowo w ramach "Koncepcji sieci NATURA 2000 w Polsce", a następnie rozpoczęto konsultacje ze specjalistami na szczeblu regionalnym. W tym drugim etapie przy wojewódzkich konserwatorach przyrody powołano Wojewódzkie Zespoły Realizacyjne, które miały się zająć weryfikacją zgłoszonych propozycji ostoj na terenie każdego województwa, w oparciu o standardy NATURY 2000, czyli przede wszystkim załączniki do dyrektyw ptasiej i siedliskowej. Do ich zadań należało zarówno opiniowanie zgłoszonych propozycji, jak i uzupełnianie ich listy o nowe obszary, pominięte na wcześniejszym etapie prac. W województwie śląskim w skład WZR-u weszli: prof. Zbigniew Witkowski (IOP PAN w Krakowie), profesorowie Aleksander Herczek i Stanisław Cabała (Wydział Biologii i Ochrony Środowiska Uniwersytetu Śląskiego), Mirosław Nowak (Naczelnik Wydziału Ochrony Lasu w Regionalnej Dyrekcji Lasów Państwowych w Katowicach), dr Jerzy Parusel (Dyrektor Centrum Dziedzictwa Przyrody Górnego Śląska), Jacek Betleja (Dział Przyrody Muzeum Górnośląskiego w Bytomiu), Grażyna Morcinek (Zastępca Dyrektora Zespołu Parków Krajobrazowych Województwa Śląskiego) i Jolanta Prażuch (p.o. Wojewódzkiego Konserwatora Przyrody). Osobno opracowania i analizy w tej samej kwestii sporządzano w Centrum Dziedzictwa Przyrody Górnego Śląska.

Pracownicy IOP PAN wstępnie zaproponowali utworzenie na terenie województwa śląskiego czternastu ostoj NATURY 2000. Miały one mieć charakter tzw. specjalnych obszarów ochrony, określanych zapisami dyrektywy siedliskowej. Specjalne obszary ochrony obejmują miejsca istotne z punktu widzenia zachowania lub odtwarzania tych typów siedlisk przyrodniczych i ostoj gatunków, które precyzyjnie wymieniają załączniki do Dyrektywy Siedliskowej, obejmujące wszystkie charakterystyczne typy siedlisk ekosystemów europejskich. Przedstawione propozycje ostoj łącznie miały objąć obszar ok. 138 tys. ha usytuowanych w obrębie województwa śląskiego, z czego ponad 60% miało dotyczyć obszarów znajdujących się już pod ochroną (58% to parki krajobrazowe, 1,7% to rezerваты przyrody, a 0,8% obszary chronionego krajobrazu). Wytypowane ostoje to: Częstochowska, Jurajska, Środkowojurajska, Suchy Młyn, Lasy Turawskie, Sztolnie Blachówka, Bagna Antoniów-Łęknice, Siodowa Góra, Dolina Potoku Żabnik, Stawy Łęczczok, Lasy Kobiórsko-Pszczyńskie, Dolina Górnej Wisły, Beskid Śląski i Beskid Żywiecki. Wśród tych terenów przeważają obszary leśne (ok. 65%), sporo jest terenów użytkowanych rolniczo (28%), a zbiorniki wodne stanowią ok. 4% powierzchni proponowanych ostoj.

W efekcie prowadzonej weryfikacji podczas prac Wojewódzkiego Zespołu Realizacyjnego zarekomendowano do włączenia w obręb sieci NATURA 2000 następujące z wyżej wymienionych ostoj: Beskid Śląski, Beskid Żywiecki (z sugestią, by rozważyć możliwość połączenia jej z ostoją obejmującą Babiogórski Park Narodowy, znajdującą się już poza granicami województwa śląskiego),

Stawy Łęczczok, Częstochowską (sugerując zmianę jej nazwy na Olsztyńsko-Mirowską), Jurajską (sugerując zmianę nazwy na Złotopotocką), Środkowojurajską, Sodową Górę, Sztolnie Blachówka (sugerując zmianę nazwy na Podziemia Tarnogórsko-Bytomskie i rozstrzygnięcie problemu sposobów ochrony tego miejsca). Negatywnie zaopiniowano propozycje powołania ostoi: Dolina Potoku Żabnik, Bagna Antoniów-Łęknice i Lasy Kobiórsko-Pszczyńskie. Dla ostoi Suchy Młyn zespół zalecił przeprowadzenie waloryzacji przyrodniczej pod kątem występowania jęczyczki syberyjskiej - gatunku rośliny chronionej, której występowanie miało kwalifikować ten obszar do włączenia w skład NATURY 2000. Nie zajęto, o ile wiadomo, w decyzji wydanej w czerwcu 2002 r., stanowiska wobec proponowanej ostoi Dolina Górnej Wisły. Zaproponowano natomiast dwie ostoje dodatkowe: Stawki (w granicach Parku Krajobrazowego Stawki) i Szachownica (z sugestią połączenia jej z ostoją Załęczański Łuk Warty). Jednocześnie WZR w pisemnym uzasadnieniu swojej decyzji wspominał o propozycji autorstwa WWF (Światowy Fundusz na rzecz Przyrody) ws. powołania ostoi Graniczny Meander Odry, znajdującej się na granicy polsko-czeskiej i obejmującej tereny po obu stronach granicy (w Czechach tamtejsza część wzmiankowanego obszaru została zgłoszona jako oficjalna propozycja do NATURY 2000).

Nieco inne stanowisko zajęło Centrum Dziedzictwa Przyrody Górnego Śląska. W swoim piśmie z 13 września 2002 r. proponuje ono, by obszar Suchego Młyna pozostawić na liście proponowanych ostoi bez konieczności dalszych badań nad występowaniem jęczyczki syberyjskiej, gdyż przeprowadzona inwentaryzacja terenowa wykazała ok. 100 osobników wegetatywnych i 4 kwitnące tej rośliny. Aprobując wypowiedziano się również o pomysle utworzenia ostoi Dolina Górnej Wisły, proponując z niej wyłączyć jedynie większe miasta występujące na tym obszarze. Lasy Kobiórsko-Pszczyńskie CDPGŚ postanowiło, podobnie jak WZR, wyłączyć z listy proponowanych ostoi, jednak rozważając możliwość wydzielenia na tym obszarze mniejszych ostoi dla ochrony siedlisk lasów bagiennych i wód oligotroficznymi. W przypadku planowanej ostoi Stawy Łęczczok zauważono, iż przeprowadzone badania nie wykazały istnienia tam jednego z gatunków, których obecność miałyby przesądzać o ustanowieniu ostoi, mianowicie nocka łydkowłosego (nie powinno to jednak wpłynąć na decyzję, gdyż mamy tam inne gatunki wymieniane w załącznikach do dyrektywy siedliskowej). W planowanych ostojach Beskid Śląski i Beskid Żywiecki CDPGŚ proponuje poszerzenie granic ostoi o fragmenty niektórych potoków, co pozwoliłoby lepiej, zdaniem pracowników Centrum, chronić cenne gatunki ryb i minogów. Odnośnie do ostoi Bagna Antoniów-Łęknice Centrum zaproponowało, żeby zmienić jej granice i objąć ochroną nawapienne torfowiska przejściowe, a także zmienić nazwę całości na Bagna Dąbrowskie. Z kolei w przypadku ostoi Jurajskiej zaproponowano włączenie w jej obręb fragmentu masywu Góry Leszczyny z kilkoma jaskiniami, istotnymi dla zimowania nietoperzy. Wśród dodatkowych propozycji, CDPGŚ podobnie jak WZR zaproponował połączenie ostoi Beskid Żywiecki z nieodległą ostoją obejmującą Babiogórski Park Narodowy z przyległościami, głównie ze względu na konieczność ochrony korytarzy migracyjnych dużych drapieżników, m.in. niedźwiedzia i wilka. Drugim nowym obszarem zaproponowanym do włączenia w skład sieci NATURA 2000 jest ostoja Zborów, z występującą populacją nocka dużego oraz wymienianego w Polskiej Czerwonej Księdze Zwierząt podkowca małego. Trzecia propozycja to utworzenie ostoi Szachownica, ważnej jako stanowisko zimowania nietoperzy.

Osobna kwestia to ostoje wyznaczone w oparciu o Dyrektywę Ptasią, czyli tzw. obszary specjalnej ochrony. Dyrektywa Ptasia nakłada na państwa członkowskie Wspólnoty Europejskiej obowiązek wytypowania ostoi ptaków. Wyboru obszarów przeznaczonych do włączenia w sieć NATURA 2000 na podstawie Dyrektywy Ptasiej dokonuje się w oparciu o zasady opracowane przez BirdLife International - światową federację organizacji ochrony przyrody, działającą na rzecz ochrony ptasich gatunków i siedlisk. W odniesieniu do województwa śląskiego, prof. Maciej Gromadzki z Zakładu Ornitologii Polskiej Akademii Nauk w Gdańsku zaproponował utworzenie na tym obszarze dziesięciu ostoi: Dolina Górnej Wisły, Stawy Łęczczok, Stawy Wielikąt, Zbiornik Świerklaniec, Beskid Śląski, Beskid Żywiecki, Lasy Kobiórsko-Pszczyńskie, Częstochowska, Jurajska i Suchy Młyn. Wojewódzki

Zespół Realizacyjny pozytywnie zaopiniował jedynie cztery pierwsze propozycje, z których dodatkowo Stawy Wieliką proponuje się połączyć z ostoją Las Tworkowski - z tym zastrzeżeniem, że w przypadku realizacji na tym obszarze inwestycji o nazwie zbiornik przeciwpowodziowy Racibórz II, planowana ostoja Las Tworkowski znajdzie się w czaszy tego obiektu, a zatem ulegnie zniszczeniu, co czyniłoby wyżej opisany plan niemożliwym do zrealizowania.

Warto nieco bardziej szczegółowo nakreślić obraz bogactwa przyrodniczego tych obszarów*, by zaakcentować konserwatorskie znaczenie programu NATURA 2000, jego rolę dla ochrony zachowanego dziedzictwa przyrodniczego i bioróżnorodności.

Planowana Ostoja Beskid Śląski obejmuje obszar dwóch masywów górskich - Stożka i Czantorii oraz Baraniej Góry. W tym drugim masywie swoje źródło ma Czarna Wisełka, występują tu jaskinie, na północno-zachodnich stokach Baraniej Góry istnieją zachowane dwustuletnie naturalne drzewostany jodłowo-bukowo-świerkowe. Na obszarze tym stwierdzono kilkanaście gatunków siedlisk i podobną liczbę gatunków wymienianych w załącznikach do Dyrektywy Siedliskowej (dalej: DS) jako przewidziane do ochrony. M.in. występują tu nocek duży, kumak górski, głowacz białopłetwy i podkowiec mały oraz typy siedlisk: jaworzyny na stokach i zboczach, bory i lasy bagienne i murawy kserotermiczne. Większość planowanej ostoi znajduje się w granicach Parku Krajobrazowego Beskidu Śląskiego.

Ostoja o nazwie Beskid Żywiecki obejmuje część Beskidu Żywieckiego, głównie masywy Wielkiej Raczy, Pilska oraz Lipowskiej-Romanki. Obszar ten ma stosunkowo dobrze zachowane naturalne siedliska (w tym murawy bliźniczkowe, torfowiska wysokie, lasy łąkowe, wysokogórskie borówczyska bażynowe), jest ostoją niedźwiedzia, a także innych gatunków, których ochrona jest priorytetem sieci NATURA 2000: nocka dużego, kumaka górskiego, minoga strumieniowego. Teren w większości pokryty lasami mieszanymi. Część planowanej ostoi znajduje się na terenie Żywieckiego Parku Krajobrazowego i jego otuliny.

Ostoja Środkowojurajska jest położona w środkowej części Jury Krakowsko-Częstochowskiej, między Mirowem a Olsztynem. Tereny te to wzniesienia z ostańcami wapiennymi, licznymi jaskiniami, wokół znajdują się tereny leśne, głównie bukowe. Łącznie występuje tu kilkanaście typów siedlisk (m.in. murawy kserotermiczne, lasy łąkowe) i kilka gatunków (w tym nocek łydkowłosy, podkowiec mały, nocek duży) z załączników do DS. Obszar leży w granicach Parku Krajobrazowego Orlich Gniazd.

Ostoja Jurajska to przede wszystkim dolina rzeki Wiercicy. Jest to obszar porośnięty naturalnymi lasami bukowymi, olsami i grądami. Znajdują się tu liczne jaskinie, dolinę otaczają wzgórza z ostańcami. Stwierdzono tu występowanie 8 typów siedlisk i kilkunastu gatunków wymienianych w załącznikach do DS, m.in. pachnicy dębowej, nocka, łydkowłosego, podkowca małego, kozioroga dębosza i obuwika pospolitego, a także typ siedliska lasy łąkowe i nadrzeczne zarośla wierzbowe. Teren znajduje się w granicach Parku Krajobrazowego Orlich Gniazd.

Ostoja Częstochowska leży na północnym krańcu Jury Krakowsko-Częstochowskiej. To kilka pasm wzgórz z licznymi jaskiniami, ostańcami na szczytach, ze zboczami porośniętymi lasami liściastymi, a także starodrzewia modrzewia polskiego. Na terenie ostoi znajdują się stanowiska endemicznej przytulii krakowskiej. Stwierdzono tu 10 gatunków (m.in. nocek łydkowłosy i nocek orzęsiony) i 10 typów zbiorowisk (m.in. świetlista dąbrowa subkontynentalna, murawy kserotermiczne, podgórskie i wyżynne rumowiska wapienne, ciepłolubne buczyny storczykowe) z załączników DS. Obszar planowanej ostoi znajduje się na terenie Parku Krajobrazowego Orlich Gniazd.

Ostoja Sztolnie Blachówka to położony w okolicach Bytomia na terenie Górniczych Zakładów Dolomitowych obszar o wyjątkowym charakterze, gdyż zlokalizowany jest w miejscu po eksploatacji

rud metali na przestrzeni wieków od XII do XX., stanowiącym jednym z największych systemów podziemnych na świecie (ponad 300 kilometrów chodników). To miejsce istotne ze względu na liczne kolonie zimujących tu nietoperzy, których liczebność szacuje się tu na minimum kilkanaście tysięcy osobników. Właśnie ze względu na populację nocka dużego wymienianego w załączniku DS miejsce to ma zostać włączone do sieci NATURA 2000. Część obszaru miała charakter stanowiska dokumentacyjnego przyrody.

Stawy Łęczczok to jeden z nielicznych zachowanych naturalnych ekosystemów roślinnych w dolinie górnej Odry, w pobliżu Raciborza. Obszar ten obejmuje 8 stawów powstałych w XIII w., otoczonych lasami o naturalnym charakterze. Miejsce liczego żerowania ptaków, w tym gatunków rzadkich i zagrożonych wyginięciem, a także występowania kilku gatunków nietoperzy. Łącznie stwierdzono 8 typów siedlisk (m.in. lasy łęgowe i nadrzeczne zarośla wierzbowe) i 6 gatunków z załączników do DS (w tym aldrowanda pęcherzykowata, kumak nizinny, traszka grzebieniasta, nocek duży). Duża część tego obszaru znajduje się w granicach rezerwatu przyrody, jednego z największych w byłym woj. katowickim.

Lasy Turawskie to z kolei kompleks leśny w dolinie rzeki Mała Panew, na pld.-wsch. od Zbiornika Turawskiego, porastający strome wzniesienia morenowe. W zbiorowiskach leśnych występują łąki, m.in. z populacjami storczyków, obszar ten jest miejscem stosunkowo liczego występowania bobra i wydry. Lasy Turawskie znajdują się na granicy województw śląskiego i opolskiego, z przewagą terenów występujących na terenie tej drugiej jednostki administracyjnej. Na obszarze planowanej ostoi stwierdzono 6 typów siedlisk (m.in. bory i lasy bagienne) oraz 3 gatunki wymieniane w załącznikach DS, m.in. wydrę i różankę.

Ostoja Sodowa Góra w Jaworznie to wzgórze z pozostałościami po odkrywkowym wydobyciu cynku, ołowiu i srebra, z jednym z niewielu w tej części kraju stanowiskiem sasanki otwartej. Na tym terenie stwierdzono jeden gatunek i jeden typ siedliska (murawy kserotermiczne) spośród wymienianych w załącznikach do DS. Część tego obszaru ma status powierzchniowego pomnika przyrody, utworzonego w celu ochrony sasanki otwartej i dziewięciśła bezłodygowego.

Suchy Młyn to ostoja obejmująca obszar torfowiska niskiego położonego w dolinie Pilicy (na odcinku rzeki nie poddanych pracom melioracyjnym). To jedno z nielicznych w kraju stanowisk jęczyki syberyjskiej. Na obszarze tym stwierdzono 2 typy siedlisk (w tym lasy łęgowe i nadrzeczne zarośla wierzbowe) i 2 gatunki z załączników do DS. Obszar ten obecnie nie jest w żaden sposób chroniony.

Jeśli chodzi o propozycje ostoi, które mają mniejsze szanse uznania za część sieci NATURA 2000, to w przypadku doliny górnej Wisły, rozciągającej się od Skoczowa po Czechowice-Dziedzice, obejmującej m.in. Zbiornik Goczałkowicki, mamy wiele cennych form ekosystemów, zwłaszcza wodnych, w postaci stawów rybnych istniejących na tym terenie od setek lat. Z gatunków wymienianych w załącznikach DS stwierdzono tu występowanie m.in. wydry, kumaka górskiego i traszki grzebieniastej, a także kilku innych oraz 14 typów siedlisk (m.in. źródlika wapienne, bory i lasy bagienne, murawy kserotermiczne, lasy łęgowe) zalecanych do objęcia ochroną. W całej dolinie górnej Wisły istnieją jedynie trzy niewielkie rezerwaty przyrody (Żaki we Włosienicy, Przepiszów i Rotuz), które nie zapewniają obecnie skutecznej ochrony wartości przyrodniczych tego obszaru.

Bagna Antoniów-Łęknice w okolicach Dąbrowy Górniczej są obszarem, na którym występują rzadkie gatunki storczyków i mszaków, typy siedlisk to m.in. bory i lasy bagienne, lasy łęgowe i nadrzeczne zarośla wierzbowe oraz murawy kserotermiczne. Łącznie występuje tu kilkanaście rodzajów siedlisk (m.in. bory i lasy bagienne, murawy kserotermiczne, lasy łęgowe) i 2 gatunki roślin z załączników DS. Teren nie jest objęty żadną formą ochrony, choć poczyniono pewne kroki w celu utworzenia na jego obszarze niewielkiego rezerwatu przyrody.

Dolina Potoku Żabnik w okolicach Jaworzna to miejsce występowania rzadkich gatunków roślin naczyniowych, w tym zagrożonych wyginięciem. Całość obejmuje źródła potoku i jego dolinę otoczoną lasami sosnowymi. Stwierdzono tu dwa typy siedlisk z załączników DS. Ostoja w dużej mierze pokrywałaby się z terenem istniejącego rezerwatu przyrody.

Lasy Kobiórsko-Pszczyńskie to z kolei obszar porośnięty lasami sosnowymi z niewielką domieszką innych gatunków, liczne są tu tereny podmokłe i cieki wodne. Na tym terenie znajduje się ośrodek hodowli żubra. Stwierdzono tu 11 typów siedlisk (w tym bory i lasy bagienne oraz lasy łąkowe) i 6 gatunków (w tym nocek łydkowłosy) z załączników DS. Obszar obecnie nie chroniony.

Szachownica to obszar występowania 4 gatunków nietoperzy figurujących w załączniku DS. Obecnie ma status rezerwatu przyrody, być może zostanie przyłączona do ostoi Załęczański Łuk Warty.

Zborów z kolei to teren również istotny z punktu widzenia ochrony nietoperzy (m.in. podkowiec mały), występuje na nim jednak także kilka typów siedlisk z załączników DS. Część proponowanej ostoi leży w granicach rezerwatu przyrody.

Powołanie ostoi sieci NATURA 2000 oznaczać będzie powiększenie obszarów chronionych o nowe obiekty oraz zwrócenie większej uwagi na skuteczną ochronę już istniejących obszarów o statusie ochronnym. Im więcej takich miejsc, tym lepiej, zwłaszcza na tak bardzo zdewastowanym przyrodniczo Śląsku, gdzie dawne formy antropopresji stale krzyżują się z nowymi, odciskając piętno na lokalnym ekosystemie.

Remigiusz Okraska

*Informacje wykorzystane przy opisie wartości przyrodniczej proponowanych ostoi sieci NATURA 2000 pod względem ich zgodności z załącznikami Dyrektywy Siedliskowej zawdzięczam w znacznej mierze kilkuczęściowemu artykułowi Grzegorza Gerlicha, Wojciecha Mroza i Joanny Perzanowskiej (IOP PAN) pt. "NATURA 2000 - Europejska sieć ekologiczna. Propozycje z województwa śląskiego", który ukazał się w numerach 27-30 kwartalnika "Przyroda Górnego Śląska" wydawanego przez Centrum Dziedzictwa Przyrody Górnego Śląska.